

Küçülme: Kapitalist Olmayan Bir Ekonomi-Politik Düzen Tahayyülü

M. Kemal AYDIN¹

ORCID: 0000-0002-3108-1734

Mehmet Zeki AK²

ORCID: 0000-0003-1271-920X

DOI: 10.54752/ct.1632092

Öz: Büyüme odaklı kapitalist sistem, bilhassa ekolojik dengeleri bozucu etkilerinden ötürü uzun dönemde sürdürülebilir değildir. Bununla birlikte, İkinci Dünya Savaşı'nın bitiminden itibaren, insanlığın ilerlemesi için kapitalist büyümenin vazgeçilmez olduğuna ilişkin bir tez dayatılmaktadır. Küçülme yaklaşımı, bu teze dönük olarak geliştirilmiş ciddi bir itirazdır; kapitalist ve dolayısıyla büyüme bağımlısı olmayan bir ekonomi-politik düzen tahayyülüdür. Ne var ki, bu tahayyülün fiiliyata aktarılması kolay olmayacaktır. Çünkü insanları daha az tüketim yapmaya ikna edecek bir iradenin oluşması mümkün görünmemektedir.

Anahtar Kelimeler: Büyüme Odaklı Paradigma, Ekolojik Tahribat, Küçülme

Degrowth: Imagination of a Non-Capitalist Economic-Political Order

Abstract: The growth-oriented capitalist system is not sustainable in

¹ Prof.Dr, Sakarya Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi İktisat bölümü, Sakarya-Türkiye, mkaydin@sakarya

² Doç.Dr, Sakarya Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi İktisat bölümü, Sakarya-Türkiye, mak@sakarya

AYDIN, M.K., AK, M.Z. (2025) “Küçülme: Kapitalist Olmayan Bir Ekonomi-Politik Düzen Tahayyülü”, *Çalışma ve Toplum*, Sayı: 86, C.3, s.1021-1050

Bu makale, Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC-BY 4.0) şartları altında dağıtılan açık erişimli bir makaledir. Bu lisans, orijinal yazar ve kaynak belirtildiği sürece, herhangi bir ortamda sınırsız kullanım, dağıtım ve çoğaltmaya izin vermektedir. Bkz. <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>

Makale Geliş Tarihi: 03.02.2025-Makale Kabul Tarihi: 17.06.2025

the long run, mainly due to its disruptive effects on ecological balances. However, since the end of World War II, a thesis has been imposed that capitalist growth is indispensable for the progress of humanity. The degrowth approach is a significant objection to this thesis; it imagines an economic-political order that is neither capitalist nor dependent on growth. Nevertheless, putting this vision into practice will not be easy, as it seems unlikely that a will can be formed to convince people to consume less.

Keywords: Growth Paradigm, Ecological Destruction, Degrowth

Giriş

İkinci Dünya Savaşı'nın bitimi (1945) ile başlayıp Birinci Petrol Krizi'ne (1973) kadar uzanan dönem, liberal kapitalist sistemin en önemli genişleme dalgalarından birine sahne olduğu için, “şanlı otuz yıl” ya da “kapitalizmin altın çağı” olarak tanımlanıyor (Wallerstein, 1993: 166). Nitekim söz konusu zaman diliminde hem kesintisiz bir büyüme performansı ortaya konmuştur hem de bölüşüm ilişkileri büyük ölçüde düzelmiştir.³ Başka türlü söyleyelim. Bütün göstergeler, sermaye birikiminin ivme kazandığına dikkat çekiyor. Dönem boyunca toplam nüfus, şehirli nüfusu, kişi başına gelir, uluslararası ticaret, doğrudan yabancı yatırımlar, enerji kullanımı önemli ölçüde artmıştır; ulaşım ve iletişim teknolojilerinde ciddi sıçramalar meydana gelmiştir. Fakat diğer taraftan da gezegenin biyolojik ve iktisadi kaynakları geri dönüştürülemez bir biçimde tüketilmiştir, ekolojik dengeler bozulmuştur.

Ekolojik tahribat, aslında, yeni bir olgu değil. Arkeolojik kazılardan, tarihin erken dönemlerinde de doğanın tahrip edildiğine ilişkin bulgular elde ediliyor (Izdebski ve diğerleri, 2016). Bununla birlikte, “kapitalizmin altın çağında” başlayan ve hâlen devam eden ekolojik tahribat farklı. Savaşın ardından iktisat ideolojisi,

³. Bu performansın kapitalizmin başarısı olmadığını söyleyenler de var. Kimileri, başarının hikâyesini anlatırken, savaşın ardından liberal kapitalist sistemin *merkez*'ini yeniden inşa etmek için yapılan harcamaların ve devlet müdahalesi odaklı *Keynesian* politikaların ulusal ekonomileri büyütücü etkisine vurgu yapıyor. Başarı için ihtiyaç duyulan istikrar ortamının, hızla yükselen ABD hükümlanlığı [Pax-Americana] tarafından hazırlandığına dikkat çekiyor (Webber ve Rigby, 1996). Kimileri, başarının kapitalizme rağmen olduğunu ima ederek dönemi “kapitalizmin tarihinde bir parantez” olarak tanımlıyor; “*merkez* ile *çevre*, *sermaye* ile *emek*, *ezen* ile *eğilen* arasındaki ilişkinin yeni bir görünüm aldığı ve ikinciler lehine geçici bir denge oluştuğunu” belirtiyor (Başkaya, 1997). Kimileri de 30 senelik kesintisiz büyümenin “tehdit ya da güç kullanımı ile sağlanan ucuz ve bol petrol sayesinde” (Chomsky, 2000: 35) ya da “baskı altında tutulan emekçi sınıflar üretim artışına göre daha düşük ücret artışı dayatmasını kabul ettiği için” (Brenner, 1998) gerçekleştiğini ileri sürüyor.

tüketim odaklı olarak yeniden tanımlanıp büyüme vurgusu artırılınca (Sweezy, [1966] 2004), ekolojik tahribat, akademik metinlerin temalarından biri olmanın ötesine geçerek dünyanın geleceğini tehdit eden bir içerik kazanıyor. Şunu demeye çalışıyoruz. İktisadi faaliyetlerin ekolojik dengeleri bozucu etkileri, savaş sonra dönemde yerel sınırları aşarak küresel boyutlar kazanmaya başlamıştır. Çünkü 1950'lerin başından itibaren ülkeler, *ne pahasına olursa olsun* ve *hızlı bir biçimde* bir sanayileşme arayışı içindedir. Üstelik, bu arayış sadece liberal kapitalist sistemin *merkez* ve *çevre* ülkelerine mahsus değildir, Sovyetler Birliği merkezli coğrafya da benzer bir durumdadır. Gezegenin ve dolayısıyla insanlığın geleceği, sanayi temelli büyüme tutkusu tarafından rehin alınmıştır.

Küçülme hareketi, 1950'lerin ve 1960'ların büyüme odaklı paradigmasına tepki olarak, 1970'lerin başında filizlenir. Büyümenin sürdürülebilir olmadığına dikkat çeken bu hareketin ömrü, maalesef uzun olmaz. 1980'lerin başından itibaren büyüme paradigması, neoliberal dalganın refakatinde yeniden yükselir ve küçülme hareketi gözden düşer. Uzunca bir fâsılının ardından, 2000'lerde küçülme yaklaşımı, çok daha vurgulu ve içeriği zenginleştirilmiş bir biçimde yeniden gündeme gelir. Bu çalışmada, öncelikle, büyüme odaklı paradigmanın tarihsel gelişimine ve bu paradigmaya tepki olarak ortaya çıkan küçülme yaklaşımının temel unsurlarına dair kapsamlı bir değerlendirme yapılacaktır. Ardından, küçülme hareketine dönük eleştirilerin bir özeti verilecektir. Amacımız, *kapitalist olmayan bir ekonomi-politik düzen tahayyülü* olarak, küçülme yaklaşımının hayata geçirilmesinin kolay olmadığına ilişkin mütevazı bir sorgulama yapmaktır.

1950'ler ve 1960'lar: Savaş Sonrası Dönem yâni Büyüme Paradigmasının Zafer Yılları

İlerleme ve *gelişme* gibi kavramlar etrafında oluşan entelektüel birikimin kökleri XVI. yüzyıla kadar uzanmaktadır. Adam Smith, David Ricardo ve John Stuart Mill başta olmak üzere, klasik iktisat okulunun tüm mensupları, tahlil yaparken bu birikimden istifade etmiştir. Bununla birlikte, XX. yüzyılın ikinci yarısında, ekonomi-politik temelli bu birikimi göz ardı edip *ilerleme* ve *gelişme* kavramların muadili olarak *büyüme* kavramını ön plana çıkaran farklı bir akıl oluştuğunu görüyoruz. 1970'lerin başına kadar, yaklaşık 25 sene boyunca geçerli olan bu akıl şu şekilde gerekçelendirilmektedir. *Ulusal ekonomi olarak adlandırılan yeni bir siyasi yapı ortaya çıkmış bulunmaktadır. Bu yapının kalıcı olması için de iktisadiyat alanının sürekli olarak büyüütülmesi gerekiyor* (Macekura, 2021).

Başka türlü söyleyelim. İkinci Dünya Savaşı'nın ardından paradigma değişimi yaşanmıştır. Yeni paradigmanın sihirli kavramı olarak *büyüme*, adeta takdis edilmektedir (Schmelzer, 2016: 263).

- *Büyüme* yâni gayrisafı yurtiçi hâsılada kaydedilen niceliksel artış, iktisadiyat alanında meydana gelen değişimleri yeterli şekilde ölçmektedir.
- *Büyüme*, ülkenin iktisadi ve siyasi gücünü artırma, toplumun refah düzeyini yükseltme gibi temel hedeflere hizmet etmektedir.
- *Büyüme*, iktisadi ve toplumsal alanda ortaya çıkan bütün dertlerin devasıdır.
- Doğru hükümet politikaları uygulandığı takdirde, büyüme sınırsızdır yâni ulusal ekonomiyi sürekli büyütmek mümkündür.

Richard Smith (2010), XX. yüzyılın ikinci yarısı boyunca kutsanmış olan büyüme paradigmasını, *hayatta kalmak* ile *büyümek* arasında kurduğu doğru yönlü nedensellik ilişkisine atıf yaparak tanımlıyor. Smith'e göre liberal kapitalist sistemin temel ilkesi şudur: “büyü ya da öl”. Yâni *hayatta kalmak* isteyen öznelere, *büyümek* mecburiyetindedir. Büyümekten imtina eden, “bu büyüklük bana yeter” diyen bir öznenin hayatını idame ettirmesi mümkün olmayacaktır. Daha doğru bir ifade ile liberal kapitalist sistem, üretici özneleri “sürekli büyüme baskısı” altında tutmaktadır. Şöyle ki:

- *İşbölümü*, verimliliği ve dolayısıyla toplam çıktıyı [toplam ürünü] artırıp *büyüme baskısı* oluşturur. Üretici öznelerin her biri, artan çıktıyı satmak için yeni pazarlar bulmak yâni sürekli büyüme mecburiyetindedir.
- *Büyüme baskısı* oluşturan bir başka unsur *rekabettir*. Üretici öznelerin her biri, rakiplerine karşı konumunu muhafaza etmek için pazar payını genişletmek yâni *sürekli büyüme* zorundadır.
- Son olarak, modern mülkiyet biçimi de mülk sahiplerini ve hissedarları büyüme istikametinde baskılamaktadır.

İkinci Dünya Savaşı'nın bitimi (1945) ile başlayıp Birinci Petrol Krizi'ne (1973) kadar uzanan dönem, “kapitalizmin altın çağı” olarak adlandırılıyor. Bu dönem boyunca ekonomi-politik zemin, [kapitalist sistemin hem *merkez* hem de *çevre* ülkelerinde] *büyüme paradigması* tarafından şekillendirilmiştir. Büyüme, iktisadi bir kategori olmanın ötesinde, sosyal bilimlerin tamamına uzanan zengin bir içerik kazanmıştır. Farklı disiplinlerden akademisyenler büyümenin çok-boyutlu etkilerine vurgu yapmaktadır. Sosyal bilimcilerin önemli bir bölümü, büyüme paradigması ile “akıl-dışı bir bağlılık” yâni sadakat ilişkisi kurmaktadır. Sorgulanmadan biat edilmesi gereken bir “fetiş”, bir tapınma nesnesi olarak görüldüğü için, büyüme olgusuna “yarı-dinsel bir hayranlık” beslenmektedir (Schmelzer, 2016: 263).

Akademi dünyasının bu tuhaf halet-i ruhiyesi, kaçınılmaz olarak siyasetçilere sirayet eder. Ulusal devletleri yöneten kadrolar, akademik telkinlerin de etkisi ile büyüme paradigmasına teslim olur. *İktisadi alanda sağlanan başarının yâni büyümenin nimetlerinden toplumun bütün katmanları istifade edeceği için hem yoksulluğun azaltılması hem de sınıfsal çatışmaların yumuşatılması mümkün olacaktır*. Siyasi özneler, 1950'lerin başından itibaren, bir müddet sonra kesin bir inanca dönüşecek olan bu beklenti ile

hareket etmektedir. “Toplumsal refahını ve ülkenin güvenliğini teminat altına almak” için, *büyüme* öncelikli politikalar izlenir. Kaldı ki, savaşın tahribatını giderip toparlanma yani bir taraftan altyapıyı yeniden inşa ederken diğer taraftan da üretici temelleri güçlendirip istihdam yaratma arayışı, büyüme hedefini önceleyen politikalar izlemeyi kaçınılmaz kılmaktadır. Büyüme öncelikli politikalara ilgiyi artıran bir başka husus, savaşın hemen ardından ABD ile Sovyetler Birliği arasında başlayan rekabet ilişkisidir. Rekabet, *büyüme* olgusunu güç ve itibar göstergesi hâline getirmiştir. İki taraf da daha yüksek büyüme performansı ortaya koyup kendi sisteminin üstünlüğünü kanıtlamaya ve ideolojik nüfuzunu artırmaya çalışmaktadır. Bu rekabet, bir süre sonra, *dış yardım, teknolojik gelişme, askeri harcamalar* gibi alanları da kapsayarak kıyasıya bir ekonomi-politik mücadeleye dönüşür ve netice itibarıyla *büyüme fetişizmi* derinlik kazanır. Bu bahiste son olarak şu-nu söyleyelim. Büyüme paradigması, 1960'lara damga vuran *kalkınma iktisadı* disiplini vasıtasıyla *çevre* ülkelerine aktarılır. Daha doğru bir ifade ile *büyüme*, kalkınma reçetesi olarak *çevre*'ye sunulur. Önemli bir bölümü sömürge konumundan bağımsız devlet konumuna geçmek için mücadele veren *çevre* ülkeleri, liberal kapitalist sistemin *merkez*'inde kurgulanmış olan büyüme paradigmasını benimser (Macekura, 2021; Schmelzer, 2016: 263).

Büyüme paradigmasının söylemi, yukarıda temas ettiğimiz gibi, iktisadiyat alanının dışına taşar; büyüme olgusunu “sorgulanamayan bir iktisat politikası amacı” olarak dayatıp ideoloji ile gerçeklik arasındaki uyumsuzlukların üzerini örten bir perde işlevi görür. Fakat şunu da ifade etmek gerekir. Hükümetler, büyüme öncelikli politikalar sayesinde, kapitalizmin kutuplaştırıcı etkisini hafifletme imkânı bulmaktadır (Schmelzer, 2016: 266). Şöyle ki: Kapitalist sanayileşme zenginler ile fakirler [mülksüzler] arasındaki gelir [ve servet] uçurumunu derinleştirmektedir. Sonuç olarak *komünizm* ile *anarşizm* arasında salınan ve “daha adil bir dünya kurmak” için mücadele eden muhalif yapıların güçleneceği zeminler oluşmaktadır. Sistemi yöneten akıl, *büyüme* neticesi elde edilen hâsılanın bir kısmını sosyal amaçlı harcamalara dönüştürerek sanayileşmenin mağdur ettiği insanların memnuniyetsizliğini gidermeye ve muhalif yapıların güç kazanmasını engellemeye çalışır (Macekura, 2021). Keza “kapitalizmin altın çağına”, aynı zamanda *sosyal refah devleti* uygulamalarına tanıklık ettiğini görüyoruz (Aydın ve Çakmak, 2017). Tersinden söyleyelim. Mülksüzlerin *refah devleti* harcamaları ile ikna edilmesi, muhalif hareketlere ilgiyi azaltarak büyüme paradigmasının meşrulaştırılmasında etkili olur. Yani refah düzeyi yükselen mülksüzler hükümetlerin büyüme-odaklı politikalarını destekler.

Daha önce ifade edildiği üzere, 1950'lerde başlayan *büyüme tutkusu*, liberal kapitalist sistem ile sınırlı değildir; İkinci Savaşın bitimi ile başlayan, dünyanın “Batı Bloku” ve “Doğu Bloku” diye ikiye ayrıldığı “Soğuk Savaş” döneminin güç ve itibar

göstergesi olarak sistemin dışında da etkilidir. Hem liberal kapitalist ülkelerden müteşekkil Batı Bloku hem de Sovyetler Birliği merkezli Doğu Bloku, büyüme performansını ekonomi-politik üstünlüğün kanıtı olarak görmektedir. Hangi sistem gayrisafı yurtiçi hâsılayı daha hızlı büyütmektedir? Batı Bloğunun benimsediği *kapitalist sistem* mi Doğu Bloğunun benimsediği *reel sosyalist sistem* mi? Şunu da vurgulamak gerekir ki, bu soruya verilecek cevabın simgesel bir anlam taşıdığını ve dolayısıyla sadece “psikolojik üstünlük” sağlayacağını söyleyemeyiz. Rakipten daha hızlı büyüme, psikolojik üstünlüğün yanı sıra, daha fazla askeri harcama yapma imkânı tanıyarak jeopolitik gücü tahkim etmektedir (Hickel, 2021: 111).

Bu nedenledir ki, iki blok da büyümeyi temel iktisat politikası amacı olarak belirler. Bloklar arası mücadele, büyüme performansı üzerinden yürütülür; üstünlük kurmanın mal ve hizmet miktarını daha fazla artırmakla mümkün olacağına ilişkin kanaat kesin bir inanca dönüşmüştür. Yâni tıpkı Batı Bloku gibi Doğu Bloku da büyüme paradigmasına sadakatle bağlıdır. 1953-1964 döneminde Sovyetler Birliği’ni yönetmiş olan Nikita Kruşçev’in “zirai ve sınai üretim artışı kapitalist sistemi parçalayacağımız koçbaşdır” sözü bu bağlılığı yansıtıyor olması bakımından önemlidir (Schmelzer, 2016: 163). Büyüme paradigması, bir taraftan da sömürgelere taşınmaktadır. Batı Bloku, sömürdüğü ülkelere “büyüme-odaklı yardım programları” uygulayarak kapitalist sistemin sınırları içinde “kalkınmayı” teklif etmektedir. Şöyle de söylenebilir. Büyüme-odaklı yardım programları sömürge düzenini meşrulaştırıp kalıcı kılmak için kullanılan güçlü bir araçtır; sömürülenlerin bağımsızlık mücadelesini bastırmayı amaçlamaktadır. Bağımsızlıkçı odaklara telkin edilen şudur: *Sömürge düzeni içinde kalkınmaya çalışmak, siyasi bağımsızlık peşinde koşmaktan daha iyidir* (Macekura, 2021).

Görüldüğü gibi, savaş sonrası kurulan yeni küresel düzende ülkelerin temel hedefi iktisadi büyümedir. Bu hedefe ulaşmak için piyasaların serbestleştirilmesi, ticareti kısıtlayan unsurların azaltılması, doğrudan yabancı yatırımların teşvik edilmesi gibi liberal politikalar izlemek gerekiyor. Nitekim savaş henüz bitmeden, 1944’te oluşturulan kurumlar (Dünya Bankası, IMF: Uluslararası Para Fonu), temel hedefi *büyüme* olan bu politikaları destekleyip yaygınlaştırmak için ciddi gayret sarf etmektedir. Daha sonra, 1961’de kurulan OECD’ye (İktisadi İş birliği ve Kalkınma Teşkilâtı) verilen ilk vazife şudur: *sürdürülebilir en yüksek büyüme hızına ulaşmayı amaçlayan politikaları desteklemek*. Altını çizmekte fayda var. OECD’nin temel vazifesi, üye ülkelerin “belli bir amaca dönük olarak belli miktarda üretim yapmalarını” değil “üretim yapmak için üretim yapmalarını” desteklemektir. Ve bu vazife hâlen geçerlidir (Hickel, 2021: 111).

Bu bahiste son olarak şunu söyleyelim. Savaş sonrası dönemde, çıkar çatışması içinde olan odaklar, farklı kaygılardan ya da beklentilerden hareket ederek büyüme odaklı paradigmaya tâbi olmaktadır. Sömürge düzenini sürdürmek

isteyenler de sömürge düzeninden bağımsız devlet düzenine geçmek isteyenler de kaldıraç olarak *hızlı büyüme* olgusunu görmektedir. Daha önce söylediğimiz gibi, liberal kapitalist sistemi benimsemiş Batı Bloku ile reel sosyalizme bel bağlayan Doğu Bloku, hızlı büyümenin üstünlük kurma aracı olduğu konusunda hemfikirler. Batı Blokunu yöneten akıl, diğer taraftan da kapitalistleşmenin gelir bölüşümünü bozuyor olmasına dönük itirazların [komünist ve anarşist tezler üzerinden] radikalizme dönüşmesini hızlı büyüme ile önleyeceğini düşünmektedir. Kısacası, *ulusal ekonomiyi mümkün olabilecek en hızlı şekilde büyütmek bütün dertlere devadır*.

1970’ler: Büyüme Paradigmasının Krizi ve Çözüm Olarak “Küçülme” Teklifi

1960’ların sonuna gelindiğinde, büyüme paradigmasının hem uygulama sonuçları itibariyle hem de entelektüel düzeyde itibar kaybetmeye başladığını görüyoruz. Batı Avrupa’yı kasıp kavuran 1968 *Başkaldırısı* ve yükselen *çevreci hareketler*, “iktisadi büyümenin her derde deva olduğuna” dair inancı zayıflatmaktadır.⁴ Tersinden söyleyelim. Büyüme odaklı paradigmanın küresel eşitsizlikleri artırıyor ve ekolojik dengeleri geri dönülemez biçimde bozuyor olması, muhalif [kapitalizm karşıtı] hareketlere ivme kazandırmaktadır. Diğer taraftan da akademi dünyası, beşerî ve doğal kaynakları tahrip etme pahasına iktisadi alanı büyütmeyi sürdürmenin uzun dönem neticelerine ilişkin kapsamlı tahliller yapmaktadır. Bu tahlillerin temel vurgusu büyümenin *nicelik düzeyinde* yâni *gayrisafi yurtiçi hâsılada kaydedilen artışlar* temelinde ölçülmesinin doğru olmadığına ilişkindir. Bu şekilde ölçülen *büyüme* ile *refah* arasında doğru yönlü bir nedensellik ilişkisi kurulmasının yanıltıcı olduğuna dikkat çekilmektedir. Bir başka önemli vurgu ise ekolojik sürdürülebilirliği tehdit etmeye başladığı andan itibaren, büyümenin sınırlandırılması gerektiğine ilişkindir (Schmelzer, 2016: 294).

Büyüme odaklı paradigmayı gözden düşürüp sorgulanır hâle getiren hususları şu şekilde özetleyebiliriz (Schmelzer, 2016: 64):

- *Büyüme* yâni gayrisafi yurtiçi hâsılada kaydedilen artış ile refah artışı aynı şey değildir. Refah artışının göstergesi olarak büyüme oranı referans alındığında, “hayat standardı yanlış ölçülmektedir”. Milli gelir, belli bir eşiği aştıktan sonra refah artırıcı etkisini yitirmektedir.
- Gezegeen nüfusunun büyüklüğü ve ekolojik dengeler veri iken, herkesin Batı standartlarında bir tüketim [ve yaşam] düzeyine ulaşması imkânsızdır. Refah ile gayrisafi yurtiçi hâsıla arasındaki doğru yönlü ilişkinin sürekli

⁴. 1968 *Başkaldırısı*, paradoksal bir biçimde, “küresel ekonomi-politik düzeni yeniden liberal yörüngeye sokmanın altyapısını oluşturur”. İlginçtir, gençlerin “özgürlük” ve “adalet” talebi neoliberalizme giden yolu kısaltır (Kazgan, 2016: 20).

olduğuna ilişkin anlatı iflas etmiştir. Ekolojik dengelerdeki bozulma, bilhassa iklim değişikliği büyüme sınırlandırmaktadır.

■ Bir taraftan kaynak ve enerji kıtlığı ihtimalini artırıyor diğer taraftan da kapitalizmin yapısal sorunlarını [aşırı birikim ve finansallaşma] derinleştiriyor olduğu için, hızlı büyüme anlamını yitirmiştir.

Büyüme paradigmasına dönük sorgulamalar, 1970’lerin hemen başında ortaya çıkan “küçülme” [“degrowth”] hareketi ile somutluk kazanır (Kallis vd., 2015). Fransızca “sel felaketinden sonra normal akışına dönen nehir” anlamı taşıyan “la décroissance” kelimesinden türetilmiş bir kavram olarak *küçülme* (Sutter, 2017: 31), ilk defa Andre Gorz tarafından kullanılmıştır. Gorz, bir derginin 1972 senesinde Paris’te düzenlediği konferansta [kapitalizm koşulları veri iken], “yeryüzü dengesinin kurulup kurulamayacağına” dair değerlendirme yaparken *küçülme* tartışmalarının fitilini ateşleyen şu suali soruyor (Kallis vd., 2015):

Yeryüzü dengesinin kurulması -ki bunun için üretimin artmaması hatta azalması şarttır- kapitalist sistem devam ettiği müddetçe mümkün olabilir mi?

Şunu da belirtmek gerekir. Bu soru, Nicholas Georgescu-Roegen’in büyüme paradigmasını eleştirdiği kitabına (1971) ve Roma Kulübü’nün⁵ *Büyümenin Sınırları* başlıklı raporuna (1972) ilişkin değerlendirme yapılırken soruluyor. Hem bu arka plan hem de Paris’teki konferansın ana gündem maddesinin *büyüme-karşıtlığı* olduğu dikkate alınır ise *küçülme* [la décroissance] kelimesini, bu kelimeye günümüzde yüklenen anlam bağlamında ilk defa Andre Gorz’un kullandığı söylenebilir (Engler vd., 2024).

Nicholas Georgescu-Roegen’in çalışmasını (1971) *küçülme* tartışmasının referans noktalarından biri olarak tanımlamak, Joseph Schumpeter’den söz etmeyi kaçınılmaz kılıyor. Zira Georgescu-Roegen’in *büyüme-karşıtlı* yaklaşımı, Schumpeter’in “yaratıcı yıkım” tezine getirdiği eleştirinin bir uzantısıdır. O hâlde, önce “yaratıcı yıkım” tezini hatırlatalım (Schumpeter, [1942] 1966): “Kapitalizmin ilerlemesi için eski yapıların yıkılması ve yeni yapıların kurulması icap eder.” Sonra da Georgescu-Roegen’in bu teze atfen sorduğu soruyu: “Peki, yıkacak hiçbir şey kalmadığında ne olacak?” Bu soru ile Georgescu-Roegen “sonlu bir dünyada sonsuz bir büyümenin olabileceğini varsaymanın temel bir hata olduğunu” ima ediyor (Pesch, 2018).

Nicholas Georgescu-Roegen (1971), “büyümenin fiziki ve ekolojik sınırlarına” dikkat çekerek hâkim iktisat paradigmasına ağır bir eleştiri getirmiştir.

⁵. 1968 senesinde İtalya’da faaliyete geçirilmiş bir düşünce kuruluşu olan Roma Kulübü, “insanlığın geleceğini güvence altına alma” amacına dönük olarak ekonomi-politik konularda bilgi paylaşımı yapmaktadır. Bu paylaşımlardan biri de 1972 senesinde *Büyümenin Sınırları* başlığı altında yayımlanan rapordur.

Georgescu-Roegen'e göre "iktisadi faaliyetler termodinamik yasalarına tâbidir". Bir başka ifade ile kaynakları sınırlı olan bir gezegende iktisadi alanı sürekli genişletmek yâni "sonsuz büyümeyi" gerçekleştirmek imkân dâhilinde değildir. Şöyle ki (Georgescu-Roegen, 1971: 351-354):

Üretim yapılırken hammaddelerin [doğal kaynakların] içinde bulunan enerji ile dışarıdan temin edilen enerji birleştirilir. Fakat bu esnada bir miktar enerji, geri döndürülemez bir şekilde [ısı ya da atık olarak] kaybedilir. Öte yandan termodinamiğin ikinci yasasına göre, enerjinin her dönüşümünde düzensizlik [entropi] artar. Çünkü ısı, daha sıcak olandan daha soğuk olana doğru akar; asla tersine akmaz. Bu nedenledir ki, kapalı sistemlerde düzensizliğin, sürekli ve geri dönülemez bir şekilde artması kaçınılmazdır. Enerji, yok olana kadar kullanılır; yeni enerji yüklenmediği takdirde, sistem bir müddet sonra çöker. Enerjinin geri döndürülemezliğine vurgu yapan bu yasa iktisadi sistem için de geçerlidir. Yeni kaynaklar ilave edilmez ise iktisadi sistem çöker yâni büyümenin sınırı vardır.

Görüldüğü gibi, Nicholas Georgescu-Roegen termodinamiğin ikinci yasasına atıf yaparak büyüme-odaklı iktisadi sistemin entropiyi [düzensizliği ve geri döndürülemezliği] hızlandırdığını söylüyor (1971: 351-354):

Üretim süreci, nispeten daha düzenli ve kullanılabilir olan enerjii [hammaddeleri veya doğal kaynakları] daha düzensiz ve kullanılamaz hâle [atık ve kirlilik] getirmektedir.

Dünyanın zâten sınırlı olan kaynaklarının ciddi anlamda azaldığı ve "sıfır büyüme durumunda bile kaynak kullanımının devam edeceği" hesaba katılır ise "sonsuz büyüme döngüsünün sürdürülemeyeceği" aşikârdır (bu bağlamda yapılmış bir çalışma olarak bkz. Akbulut, 2021).

Yukarıda söylemiştik. Küçülme literatürü bağlamında önem arz eden bir başka metin, Roma Kulübü'nün *Büyümenin Sınırları* (Meadows vd., 1972) başlığı altında yayımladığı rapordur. Bu raporda insan faaliyetlerinin yeryüzü dengesini bozucu tesiri, beş farklı değişken (nüfus artışı, sanayileşme, çevre kirliliği, gıda üretimi ve doğal kaynak kullanımı) üzerinden incelenmektedir. Üretimde kullanılabilir kaynakların kıtlığı ile kapitalizmin sözcülerinin sürekli büyüme telkinleri arasındaki uyumsuzluğa atıf yapılarak "iktisadi büyümenin doğal bir sınırı" olduğu söylenmektedir: *Büyüme, yenilenemeyen hammaddeler yâni doğal kaynaklar kullanılarak gerçekleştiriliyor. Hammaddeler bitince büyüme duracaktır.*⁶ Nitekim 1970'ler

⁶. Raporu yazan heyet, kırk sene sonra yâni 2012'de, "ekolojik ayak izinin sürdürülebilir seviyelerin üzerine çıktığını" ve dolayısıyla sıfır büyümenin yeterli olmayacağını söyler:

boyunca bu açıdan bakarak büyüme odaklı paradigmayı tenkit eden çok sayıda çalışma yapıldığını görüyoruz. Bu çalışmalar, çözüm olarak, “sıfır büyümeyi” ya da “planlı küçülmeyi” teklif etmektedir (Missemer, 2017).

Büyüme paradigmasına dönük sorgulamaların yâni kaynaklar sınırlı iken büyümenin sürdürülebilir olmadığına ilişkin tezlerin yaygınlaşmasını temin eden hâdise, 1973 Petrol Krizi’dir (UN, 2022: 2). Zira bu kriz, kapitalist üretimin enerjiye [doğal kaynağa] olan bağımlılığını ve bu bağımlılığın doğurduğu kırılganlığı teşhir eder; büyümenin ucuz ve bol petrol sâyesinde gerçekleştiğini kanıtlar.⁷ Keza petrole erişimin güçleşmesi ile 1970’li yılların ikinci yarısında büyümenin yavaşladığını ve sermaye kazançlarının düştüğünü görüyoruz. Mevcut paradigmanın gözden geçirilmesi gerekmektedir. Büyümenin ekolojik ve sosyal maliyetlerini küresel ölçekte değerlendirmeleri için, uluslararası kurumlar vazifeye çağrılır (Hickel, 2020). Kapsamlı değerlendirmelerin ardından büyümenin *nitelik* boyutuna vurgu yapan yeni bir yaklaşım geliştirilir (Schmelzer, 2016: 294). Amaç, “büyümek için büyüme” tutkusuna yâni “büyümecilik” ideolojisine dönük sert itirazların dikkate alınacağı mesajını vermektir; öfkeli kitlelerin gazını almaktır.⁸ Nitekim büyüme odaklı paradigmada kayda değer bir değişme olmaz. Fiyat artışlarını durdurmak, işsizliği azaltmak için hızlı büyümeyi sürdürmekten başka bir çözüm olmadığına ilişkin kanaat yerli yerinde durmaktadır. Şunu söylemeye çalışıyoruz. Büyüme ideolojisi, ağır eleştirilere mâruz kalıp itibar kaybetmesine rağmen, 1970’ler boyunca hâkim paradigma olma konumunu koruyarak iktisadiyat alanını şekillendirmeye devam etmiştir.

1980’ler ve 1990’lar: Büyüme Paradigmasının Neoliberal Dalga Refakatinde Yeniden Yükselişi

Kaybedilen itibar, 1980’lerde yükselen “neoliberal dalga” sâyesinde geri kazanılır. Bir başka ifade ile büyüme odaklı paradigma, 1980’lerde neoliberal dalga refakatinde yeniden yükseltilir. Neoliberal dalgayı ve dolayısıyla büyüme paradigmasını yükselten özne, Petrol Krizinin neticesi olarak “büyümenin yavaşlamasına ve kâr hadlerinin azalmasına tahammül edemeyen” sanayi

Artık, büyümeyi tersine çevirmek yâni küçülmek gerekmektedir.

7. 1973 senesinde Arap ülkeleri ile İsrail arasında cereyan eden savaş esnasında OPEC’in [Petrol İhraç Eden Ülkeler Teşkilatı] hem petrol fiyatlarını yükseltmesi hem de Kuzey Amerika’nın ve Batı Avrupa’nın bazı ülkelerine ambargo uygulaması, ucuz petrol ile finanse edilen büyüme dönemini nihayete erdirmiştir.

8. Büyüme-odaklı paradigmaya önemli katkılar yapmış bazı iktisatçıların, mesela Robert Solow ve William Nordhaus’un bir taraftan da “büyümenin doğurduğu çevre sorunlarına” değinmiş olması, bu bağlamda değerlendirilmelidir (Pesch, 2018).

burjuvazisidir. Temel amaç, iktisadiyat alanını denetim altında tutma imkânını yeniden ele geçirmektir. Bu amaca dönük olarak birtakım “düşünce kuruluşlarına” önemli paralar aktarılır. Siyasi özneler, neoliberal içerikli bir program uygulamaya ikna edilir. Burjuvazinin, aşağıda sıraladığımız talepleri, sanki geniş kitlelerin menfaatlerine hizmet ediyormuş gibi bir algı yaratılarak, neoliberalizm etiketi ile siyasi partilerin programlarına dönüştürülür (Magdoff ve Yates, 2010: 51-52):

- Gerek fiziki gerek mâli [finansal] sermayenin önündeki ulusal ya da uluslararası bütün engellerin kaldırılması.
- Mülkiyeti kamuya ait olan işletmelerin *özelleştirilmesi*.
- Bir taraftan devletin sosyal amaçlı harcamaları azaltılırken diğer taraftan da burjuvazinin kamu kaynaklarına erişiminin kolaylaştırılması.
- Sermayenin sırtındaki vergi yükünün hafifletilmesi.
- İşgücünün örgütlenme imkânlarının azaltılması.
- Merkez bankalarının enflasyonu düşürmeye dönük bir politika izlemesi.

Fikret Başkaya’nın “emekçilere savaş ilânı” (Kaynar, 2021: 312) olarak tanımladığı neoliberal dalganın üç sütun üzerinde yükseldiğini görüyoruz: *serbestleşme* [liberalization], *özelleştirme* [privatization] ve *kuralsızlaştırma* [deregulation]. *Serbestleşme* ile sermayenin bilhassa finansal sermayenin manevra kabiliyetini aşındıran bütün engeller ortadan kaldırılacaktır. *Özelleştirme* ile mülkiyeti ve/veya yönetimi kamuya ait olan işletmeler burjuvaziye devredilecektir. *Kuralsızlaştırma* ile siyaset kurumuna iktisadiyat alanını denetim altında tutma imkânı veren düzenlemeler tasfiye edilecektir yâni siyasetin kamu yararı gözetken uygulamalarına son verilecektir.

Şunu da ifade etmek gerekir. Neoliberal iktisat ideolojisine göre kriz, kapitalist sisteme içkin bir olgu değildir.⁹ Birikim sürecinin bazen kesintiye uğramasının tek bir sebebi vardır: *devletin piyasaya müdahale ediyor olması* (Boratav, 2019). Başka türlü söyleyelim. Neoliberal ideolojinin akademi, medya ve siyaset dünyasındaki temsilcileri, 1970’lerin ikinci yarısında *yaygın işsizlik* ve *yüksek enflasyon* biçiminde tezahür eden krizin sebebi olarak, devletin büyüme sürecini yönetmek için piyasaya yaptığı müdahaleleri yâni “devlet kaynaklı büyüme modelini” görmektedir (Macekura, 2017).¹⁰ Nitekim eşzamanlı olarak, krizin “piyasa kaynaklı

⁹. Krizlerin “sermaye hareketlerinde meydana gelen ani yavaşlamalardan ve tersine dönüşlerden” kaynaklandığı 1990’ların sonuna doğru kabul edilir. Bu şekilde teşhis koyan ilk metin, *Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı*’nın (UNCTAD), Doğu Asya Krizini irdeleyen *1998 Raporu*’dur. 2000’lerin başından itibaren bu teşhis yaygın kabul görmektedir. IMF raporlarında, sermaye hareketlerindeki yavaşlamaların ve tersine dönüşlerin krizleri tetikleyici etkilerine sıklıkla dikkat çekildiğini görüyoruz (Boratav, 2019).

¹⁰. Neoliberal söylem ve uygulamalar istikametinde devlet, 1970’lerin ortalarından itibaren yeniden yapılandırılır. Daha doğru bir ifade ile devlete, münhasıran mülk sahiplerinin

büyüme modeli” ile aşılabileceğine dair güçlü bir söylem geliştirilir. Roma Kulübü’nün 1972 tarihli raporu ile alevlenen ve kısa sürede sahaya yansıyan büyüme-karşıtı hareketlilik uzun soluklu olmamıştır (Macekura, 2017 ve 2021). Bu hareketlilik, yukarıda belirttiğimiz gibi, 1980’lerin başında yükselen neoliberal dalganın gücüne direnemeyip sönümlenir. Bir başka ifade ile büyümenin doğal sınırlarına vurgu yaparak iktisadi faaliyetleri küçültmeyi teklifi eden yaklaşımlar, büyüme inancını tazeleyen neoliberal dalganın gölgesinde kalır.

Akademik bir arayış olarak neoliberal kurgu 1970’lerin ortalarında, önce *monetarizm* etiketi ile dolaşıma sokulur. Enflasyonun temel sebebinin *genişletici para politikası* olduğu belirtilir; hükümetin para politikası araçlarını kullanarak iktisadiyat alanına müdahale etmesinin makroekonomik dengeleri bozduğuna vurgu yapılır. Ardından *arz-yanlı iktisat* yaklaşımı sahneye konur. Küresel ekonomi-politik düzenin toparlanabilmesi için hem devletin ekonomiden elini-eteğini çekmesi hem de vergi oranlarının düşürülmesi gerektiği ileri sürülür (Kaynar, 2021: 264). Bu kurgu, 1970’lerin sonuna doğru siyasi parti ve hükümet programına dönüştürülerek fiiliyata geçirilir. Hâl böyle olunca, burjuvazinin “kapitalizmin altın çağına” kaybettiği mevzileri geri alacağı ve dolayısıyla proletaryanın hayatının zorlaşacağı yeni bir dönem başlar. Şöyle ki: Burjuvazi, kızışan rekabete direnip ayakta kalabilmek için işgücü maliyetini düşürmek yâni ücretleri aşağı çekmek mecburiyetindedir. Neoliberal kurgunun uygulayıcısı olarak siyasi iktidarın emek-karşıtı tavrı burjuvazinin işini kolaylaştırmaktadır. Burjuvazi, bir taraftan da aynı işi daha az işçi ile yapmayı denemektedir. Daha düşük işgücü maliyeti ile daha çok üretim yapma yâni *daha hızlı büyüme* gayreti burjuvazinin temel şiarı hâline gelir (Magdoff ve Yates, 2010: 53-55).

Şunu söylemeye çalışıyoruz. Neoliberal aklın şekillendirdiği politika tercihi, hükümete sermaye birikiminin koşullarını iyileştirme vazifesi vermiştir. Üretici birimlerin yapması gereken şey de bu koşullardan faydalanarak sürekli büyüme. Yâni 1960’ların ve 1970’lerin bölüşüm öncelikli politikalarından kesin bir vazgeçiş söz konusudur; büyüme yeniden bir fetişe dönüşmüş bulunmaktadır (Hickel, 2021: 112; Schmelzer, 2016: 342-343; Kallis vd., 2015). Büyümenin ekolojik dengeleri bozucu etkilerini hatırlatanlara cevap olarak da *Kuznets Eğrisi*’nden mülhem *Çevresel*

menfaatlerini gözetme vazifesi verilir. Tuhaf olan şu ki, mülk sahiplerini kollamak için yapılan müdahaleler, “devletin ekonomiden elini çekmesi” olarak takdim edilir. Neoliberal odakların temel talebi şudur: *Devletin ekonomiye müdahalesi, sadece mülk sahibi sınıflar lehine olmalı*. İşin doğrusu, iktisadi gücü elinde tutan, ideolojik araçları da istediği şekilde kullanabilmektedir; mülk sahiplerinin çıkarlarını önceleyen bir kurgu tüm insanların çıkarlarına hiz-met ediyormuş gibi bir algı yaratılarak tedavüle sokulabilmektedir (Fikret Başkaya’nın bu tema etrafında yaptığı tahliller için bkz. Kaynar, 2021: 264-265).

Kuznets Eğrisi geliştirilir.¹¹ Büyüme sürecinin ileri safhalarında kişi başına gelir arttıkça, tıpkı bölüşüm eşitsizliği gibi, hava kirliliği başta olmak üzere çevresel etkilerin azalacağı söylenir (Grossman ve Krueger, 1995). Pek inandırıcı olmamasına rağmen, bu nedensellik ilişkisi, büyüme olgusunu kutsamaya odaklanmış neoliberal akıl tarafından 1990’lar boyunca kullanılır.

Görüldüğü gibi, Nicholas Georgescu-Roegen’in sorusu ile başlayıp *Büyümenin Sınırları* raporu ile alevlenen tartışma, iktisat paradigmasını daha gerçekçi bir zemine taşımış değildir; bilakis, “gezegenin geleceğini kurtarmak için” yapılan “sıfır büyüme” hatta “küçülme” tekliflerinin reddedilmesi ile neticelenmiştir. Şöyle söyleyelim. *Büyümenin Sınırları* başlıklı rapor, büyüme odaklı paradigmaya dönük bir meydan okuma olarak algılanır ve değersizleştirilir. Ana-akım iktisatçılara göre bu rapor dikkate alınmamalıdır; zira sentetik kauçuğun doğal kauçuğu ikame etmesi gibi neticeler doğuran teknolojik gelişmeleri göz ardı etmektedir, dolayısıyla büyümenin ekolojik dengeleri bozucu etkisini abartmaktadır. Bu hamle, yukarıda belirttiğimiz gibi, *Çevresel Kuznets Eğrisi* ile teorik düzeyde desteklenir. Ardından neoklasik akıl devreye sokulur. Büyüme kaynaklı çevre sorunları, “piyasa başarısızlıkları” olarak tanımlanır, çevreyi kirlletmenin bedeli faillerine ödetilerek bu sorunların çözülebileceği söylenir. Bir başka ifade ile devletin “çevre vergisi” koyarak hem *çevreyi koruyabileceği* hem de *büyümeyi sürdürülebilir kılacağı* ileri sürülür (Fressoz ve Bonneuil, 2017).

2000’ler: Küçülme Tartışmasının İkinci Safhası ya da “Sürdürülebilir Küçülme” Teklifi

1980’lerin başından itibaren hararetini yitirmiş olan küçülme tartışması, 1990’ların sonuna doğru, tartışmanın doğduğu topraklarda yâni Fransa’da yeniden canlanır. Farklı şekilde söyleyelim. Küçülme kavramı, neoliberallerin “sürdürülebilir kalkınma” kavramına tepki olarak yeniden itibar kazanır ve 2000’lerde küçülme tartışmasının ikinci safhası yaşanır. Bilindiği gibi, 1970’lerde yâni tartışmanın birinci safhasında vurgu, kaynakların ve dolayısıyla büyümenin sınırlarına yapılmıştır. Buna mukabil tartışmanın ikinci safhasında, neoliberal menşeli “sürdürülebilir kalkınma” kavramına nazire yapılarak küçülme kavramının önüne “sürdürülebilir” sıfatının ilıştırıldığını görüyoruz. Nitekim bir dergi [*Silence*], Nicholas Georgescu-Roegen’i anmak için 2002 senesinde hazırladığı özel dosyanın adını “sürdürülebilir küçülme” olarak koyar (Kallis vd., 2015).

Küçülme kavramının felsefi düzeyde ele alındığı ilk önemli toplantı, Nisan

¹¹. Simon Kuznets’e (1955) göre büyüme ile gelir bölüşümü arasındaki nedensellik ilişkisi *ters U* şeklindedir. Büyüme sürecinin ilk safhalarında gelir bölüşümü bozulur ve yoksulluk artar. Ancak belli bir eşik aşıldıktan sonra bölüşüm eşitsizliği azalmaya başlayacaktır.

2008’de Paris’te düzenlenen bir konferanstır. *Ekolojik Sürdürülebilirlik İçin İktisadi Küçülme* başlıklı bu konferansta küçülme kavramı enine boyuna tartışılır (Demaria vd., 2013). Konferansın bitiminde, tartışmaları özetleyen bir sonuç bildirisi [*Paris Deklarasyonu*] yayımlanır. Bu bildiri, genel ve sınırsız büyüme arayışından vazgeçilmesi gerektiğini vurgulamaktadır; iktisadi alanı hem küresel düzeyde hem de ulusal düzeyde “doğru boyutlandırıp” yeni bir paradigma oluşturma daveti yapmaktadır. “Doğru boyutlandırma” kavramı ile kastedilen şey, iktisadi alanın büyüklüğünün, *çevresel sürdürülebilirlik, toplumsal refah ve kaynakların dengeli dağılımı* gibi hususlar gözetilerek yeniden ölçülmesidir yâni “optimum düzeye taşınmasıdır”. Keza Paris’teki konferansın ardından küçülme yaklaşımı, aktivist bir hareket olmanın ötesine geçip akademinin birçok sahasında kendini göstermeye başlar; aynı sene vuku bulan küresel mâli krizin yarattığı şok dalgaları ile ivme kazanır (Weis ve Cattaneo, 2017).

Şöyle de söyleyebiliriz. Küresel finans krizi, kapitalist sistemin kırılganlığını teşhir eder. Büyüme paradigmasının refah ve istikrar getirmediği, bilakis eşitsizlikleri derinleştirdiği ve borçlanmayı artırdığı görülür. Hâl böyle olunca, küçülme dâhil, büyümeyi olumsuzlayan yeni paradigma arayışları gündeme gelir (Akbulut, 2021).

Altını çizelim. 2008 Krizi, uzunca bir aradan sonra, büyüme odaklı paradigmanın yeniden sorgulanacağı bir alan açar, akademiye hareketlendirir. Sürekli büyüme tutkusunun, doğal kaynak tüketimini hızlandırıyor olmanın ötesinde, “maddi refahı da olumsuz istikamette etkilediğini” vurgulayan çalışmalar yapılır. Bu çalışmaların güçlü bir örneği olarak Tim Jackson’ın kitabını gösterebiliriz. Jackson’a göre, belli bir eşik aşıldıktan sonra, büyüme insanlara mutluluk ve refah getirmiyor; aksine, aşırı tüketimin yansımaları olarak *tatminsizlik, sosyal dışlanma ve çevresel tahribat* gibi olumsuz neticeler doğuruyor. Tüketim kültürü yâni “tüketimcilik”, insanı sürekli olarak daha fazla tüketmeye zorlayan bir “demir kafestir”. Bu kafese giren insan, sahici ihtiyaçlarından uzaklaşıyor; anlamlı ve tatmin edici bir hayata yabancılaşıyor (Jackson, 2009: 87).

Tim Jackson, bu değerlendirmelerin ardından, “büyümeye bağımlı olmayan sürdürülebilir refah” kavramının şekillendirdiği bir iktisadi sistem öneriyor. Jackson’ın “sürdürülebilir refah” kavramına yüklediği anlam, insanın “gayrisafi yurtiçi hâsılada kaydedilen artışlar ile ölçülen maddi zenginliğin” ötesine geçerek anlamlı bir hayat yaşama kabiliyetidir (Jackson, 2009: 67). Kurgulanan iktisadi sistemin temel özelliklerini şu şekilde sıralayabiliriz:

- Sistem, iktisadi öznelere gezegenin ekolojik sınırları içinde kalmaya zorlamalı.
- Sistem, sosyal adalet ihtiva etmeli yâni herkese eşit fırsatlar sunmalı.
- Sistem, tatmin edici hayatlar yaşamaları için, insanlara imkân tanımalı.

Aslında, Jackson'ın kurguladığı sistemi fiiliyata geçirmek hiç de kolay olmayacaktır. Zira tüketim alışkanlıklarının değiştirilmesini, çalışma saatlerinin kısıtılmasını ve daha güçlü kamu hizmetleri sunulmasını temin edecek köklü dönüşümleri gerekli kılmaktadır (Jackson, 2009: 56).

2008 Küresel Finans Krizinin uzantısı olarak 2010'larda yaşanan finansal krizler ve devamında 2020'nin ikinci çeyreğinden itibaren bütün dünyayı tesiri altına alan COVID-19 Krizi yâni *pandemi*, küçülme tartışmasının hararetini yükseltir (Hennen, 2022). Bir cephede büyüme paradigmasının yılmaz savunucuları olarak ana-akım iktisatçılar, küçülme hareketini olumsuzlamak için pandemi koşullarında kısıtlanmış hayatları kanıt olarak göstermektedir; endişeli insanlara, “ekonomiler küçültüldüğünde işte böyle kötü bir yaşıntınız olacak” mesajı vermektedir. Diğer cephede ise küçülme taraftarları, pandemi koşullarının büyüme bağımlısı iktisadi sistemin zaaflarını teşhir ettiğine vurgu yapıp sesini yükseltmektedir.

Gerçekten de pandemi, neoliberal aklın şekillendirdiği büyüme paradigmasının ne kadar kırılgan olduğunu ortaya koyar. İktisat alanının denetimsiz ve kurlsız piyasa güçlerine bırakılması anlamına gelen neoliberal tercihten ötürü, devletin pandemi gibi beklenmedik hâdiseler ile mücadele etme kabiliyetinin ciddi ölçüde zayıfladığı görülür. Pandemi şartlarında küresel tedarik zincirleri kopmuştur, bazı işletmeler kepenlerini indirmiştir, insan ve eşya hareketliliği neredeyse sıfırlanmıştır, sağlık sistemi çökmüştür; kısacası, bir bütün olarak kapitalist sistem müşkül duruma düşmüştür (Aydın ve Ak, 2021). Büyüme öncelayen neoliberal tercihin, pandemi kaynaklı bu tahribata verebileceği bir cevap maalesef yoktur. Hâl böyle olunca, büyüme yerine “refahı ve sürdürülebilirliği öncelayen” yeni bir iktisadi sistem inşa etme arayışları ivme kazanır (Käyrä ve Kuhmonen, 2024).

Kuzey yarımküre pandemi ile kıyasıya mücadele ederken güney yarımküre iklim krizinin tesiri altındadır yâni sıkıntı had safhadadır. Bu durum, büyümenin sürdürülebilirliğine dair endişeleri artırıp küçülme hareketinin kiteselleşmesine ciddi katkılar sunar. Bir başka katkı, büyüme paradigmasına eleştirel yaklaşan akademik çalışmalardan gelmektedir. Bu bağlamda örnek olarak, pandemi kaynaklı durgunluğun zirve yaptığı 2021 senesinde yayımlanan bir kitabı gösterebiliriz. Küçülme hareketinin felsefi, tarihi ve iktisadi temellerini inceleyen bu eser, kapitalist sistemin çevreyi tahrip edici etkilerine dikkat çekiyor ve kitleleri büyüme paradigmasını yeniden düşünmeye davet ediyor (Hickel, 2021). Bir başka çalışmada büyümenin sürdürülemez olduğu belirtiliyor; kapitalist sistemin, kârı [büyüme] öncelayen doğası ile çevre tahribatı arasında nedensellik ilişkisi kuruluyor. Daha önemlisi, *yeşil kapitalizm*, *yeşil yeni düzen* ve *teknoloji temelli sürdürülebilir büyüme* gibi çözüm önerilerinin tehlikeli bir uzlaşma arayışı olduğu söyleniyor; kalıcı çözüme, üretimi ve tüketimi sürdürülebilir düzeylere çekmeyi amaçlayan *küçülme hareketi* ile ulaşılacağı vurgulanıyor (Saito, 2024). Benzer vurguların yapıldığı bir başka

çalışmada, söz konusu çözüm önerileri, büyüme takıntılı kapitalist sistemle bağlantılı oldukları için denklemin dışına çıkarılıyor ve piyasa ekonomisinin boyutlarını küçültmekten başka bir çare kalmadığı söyleniyor (Savin ve Bergh, 2024).

Küçülme Yaklaşımının Temel Unsurları

Görüldüğü gibi, *küçülme* yaklaşımı hem akademik bir ilgi olarak hem de muhalif bir hareket olarak 1970'lerin başında gündeme gelmiştir. Bu yaklaşımı benimseyenlerin müşterek özelliği, “büyümecilik” olarak da adlandırılan büyüme paradigmasına itiraz ediyor olmalarıdır. İtiraz, genel olarak, şu şekilde gerekçelendirilmektedir (Heron ve Eastwood, 2024):

- Büyüme paradigmasının *herkes için zenginlik* [bolluk] vaadi gerçekleşmiş değildir. Zenginleşenlerin sayısı çok azdır. Büyümecilikten geniş kitlelerin payına fakirlik [kıtlık] düşmüştür.
- Büyüme paradigmasının, *yeşil teknolojiler* ve *karbon piyasaları* gibi araçlar ile çevresel tahribatın önleneyeğine ilişkin vaadi de temelsizdir. Bilakis, ekolojik sorunların kaynağı, büyüme bağımlısı ekonomi-politik düzendir.
- Büyüme paradigması, diğer taraftan da *merkez* ülkeleri ile *çevre* ülkeleri arasındaki gelir makasını açıyor. Başka türlü söyleyelim. Emperyalist ve sömürgeci odaklar büyüme paradigmasından besleniyor.

Hepsinden önemlisi, büyüme hem *iktisadi değildir* hem de *adaletsizdir*. *Büyüme iktisadi değildir*, çünkü topluma, sağladığı refahtan daha fazla maliyet yüklemektedir. Ekonomi büyürken gelir ve servet artıyor ancak bir taraftan da hastalıklar yaygınlaşıyor. Öyle ki, hastalıklardaki artış gelir ve servet artışından daha hızlı oluyor. Hava kirliliği kaynaklı bedensel hastalıkların yanı sıra, uzun çalışma saatleri, yorgunluk ve acımasız rekabet kaynaklı ruhsal hastalıklar büyümenin maliyetini artırıyor. Öte yandan *büyüme adaletsizdir*, çünkü gerek uluslararası düzeyde gerek ulusal düzeyde *merkez* ile *taşra* [çevre] arasındaki eşitsiz değişimden besleniyor. Daha açık söyleyelim. Büyümenin doğurduğu olumsuz dışsallıklardan *taşra* insanları etkileniyor; nimetlerinden istifade edenler ise *merkez*'in insanlarıdır. Adaletsizliğin bir boyutu daha var. Sermaye birikim sürecinin temelini oluşturan *metalaştırma* toplumsal dokuyu zedeliyor. Yaşlılara bakım ve misafirperverlik gibi kâr mantığı ile izah edilemeyen bazı hassasiyetler ya da hizmetler mübadelenin nesneleri hâline getiriliyor yâni kâr güdüsüne tâbi kılıyor. Netice itibarıyla ahlak temelli fedakârlıklar ve dolayısıyla toplumsal refah azalıyor. Şunu da ilave edelim. Belli bir eşik aşıldıktan sonra, gelir artışı mutluluğu artırmıyor. Zira temel ihtiyaçların tamamı karşılanmış; ilave gelir, *komşununkinden daha büyük bir ev* gibi itibarı artıracığı varsayılan mallar için harcanmaktadır. Üstelik, mâlum gelir eşliğini aşmış

olan komşu da benzer bir eğilim içindedir. Kimsenin mutlu olmayacağı sıfır toplamı bir oyun oynanmaktadır.¹² Bu arada oyunun nesnesi olan yâni itibarı artıracığı varsayılan malların fiyatları artmaktadır (Kallis vd., 2015).

Akademik metinlerde küçülme yaklaşımı tanımlanırken öncelikle büyüme odaklı paradigma olumsuzlanıyor. Büyümenin sosyal adaleti zedeleyici [gelir ve servet eşitsizliğini artırıcı] ve ekolojik dengeleri bozucu tesirlerine dikkat çekilerek sürdürülemez olduğu belirtiliyor (Dale, 2012). Daha sonra, bu çerçevenin içinde ancak farklı vurguları olan tanımlar yapılıyor.¹³ Mesela şöyle deniyor: Küçülme, doğal kaynak ve enerji kullanımının ekosistemin güvenlik [tahammül] sınırları içinde kalmasını sağlamak için, tüketim [ve dolayısıyla üretim] hacminin, demokratik zeminlerde müzakere edildikten sonra gönüllü ve eşitlikçi bir biçimde daraltılmasıdır (Schneider vd., 2010; Kallis 2011; Hickel, 2020).

Öte yandan küçülme hareketinin talep ettiği şeyin, iktisadiyat alanını daraltmaktan ibaret olduğu söylenemez. Hareket, bunun ötesinde, büyüme paradigmasına kapsamlı bir eleştiri getiriyor; sosyal hayatı köklü bir biçimde dönüştürecek yeni bir akıl inşa etmeyi amaçlıyor. Şunu demeye çalışıyoruz. *Küçülme*, sadece iktisadi bir kategori değildir; hareketi, *büyümenin tersi* ya da *negatif büyüme* kavramları ile sınırlı bir çerçeve içinde tanımlamak ciddi bir yanılgıdır. Çünkü *negatif büyüme*, büyüme odaklı paradigmaya dönük bir itiraz değildir; büyüme devam ederken ters istikamette atılmış bir adım anlamına geliyor. Buna mukabil *küçülme*, paradigmanın dışına çıkmayı ve sürdürülebilir ve nitelikli bir hayat tarzı benimsemeyi ifade ediyor yâni ana-akım iktisatçıların “geriye giderken ileri adım atmak” gibi saçma bir anlam yükleyerek kullandığı negatif büyümeden farklıdır (Martinez-Alier vd., 2010). Şöyle söyleyelim. *Küçülme* kavramı ile kastedilen şey, toplumun daha küçük ve fakat farklı işlevler görebilen bir metabolizmaya sahip olmasıdır. Mevcut metabolizmanın aynı şeyleri daha az yapar hâlde gelmesi *küçülme* olarak kabul edilemez. *Küçülme* hareketinin amacı bir fili zayıflatmak değildir, salyangoza dönüştürmektir (Kallis vd., 2015). *Küçülme* hareketinin temsilcileri, simge olarak salyangozu kullanıyor. Zira salyangoz mecazı ile hareketin neyi amaçladığını

¹². Bu perspektifi ulusal ekonomi düzeyine taşıdığımızda şunu görüyoruz. Kapitalist sistemin *merkez* ülkeleri, “iktisadi olmayan büyüme” safhasına gelmiş bulunuyor. Büyümenin sağladığı fayda (ihtiyaçları karşılama düzeyi), katlanılması gereken fedakârlığın (iş yükü altında bunalmak, boş zamanın azalması, doğal kaynakların tükenmesi, kirliliğe maruz kalmak) altındadır. O hâlde şunu söyleyebiliriz: Büyüme anlamını yitirmiştir, “durağan durum ekonomisine” yâni “büyümeyen” bir ekonomiye geçiş yapmak elzemdir (Daly, 2007: 17).

¹³. Zira *küçülme*, olgunlaşmış bir nedensellik ilişkisinin karşılığı olarak geliştirilmiş bir kavram değildir; şemsiye bir kavram olarak mütalaa edilmelidir. Keza büyüme paradigmasının hangi düzeyde sorgulandığına bağlı olarak, kavrama yüklenen anlam değişmektedir.

anlatmak kolaylaşıyor. Salyangoz, büyüklüğü ve büyüme hızı sınırlı fakat kararlı bir dönüşümün temsilcisi olduğu için seçilmiştir. Şöyle ki: Bu hayvan, kabuğuna bir dizi genişleyen halka ilave ettikten sonra inşaat faaliyetlerini aniden durdurur. Aslında, bir halka daha ilave etmek, kabuğun boyutunu 16 kat artıracaktır. Bir başka ifade ile hayvan büyüyecektir. Fakat bu ilave halkanın, refahına katkı yapmak yerine sırtına “ağır” bir yük bindireceğini bilmektedir. Dolayısıyla büyümeyi noktalar, kapasitesini aşır ne kendisini ne de çevresini rahatsız eder (İliç, 1982’den aktaran Yeşilyurt-Gündüz, 2022: 13).

İnsanların küçülme hareketini, *büyümenin tersi* ya da *negatif büyüme* ile sınırlı bir çerçevede ele alma yanılıgına düşmesinin sebebi, ana-akım iktisatçıların *büyüme* olgusunu gayrisafı yurtiçi hâsılada kaydedilen artışlar ile izah ediyor olmasıdır. Meseleye bu pencereden bakılır ise, doğaldır ki, *küçülme* olgusu da gayrisafı yurtiçi hâsılayı azaltma olarak görülecektir. Gayrisafı yurtiçi hâsılanın azalması, *küçülme* hedefine dönük olarak yapılan icraatların muhtemel neticelerinden biridir. Hâlbuki *küçülme* hareketi, bunu aşan bir şeyi, büyüme tutkusunun yerine nitelikli bir hayat hedefini koyarak yeni bir paradigma oluşturmayı amaçlıyor.¹⁴ Nitekim hareketin temel ilkelerini şu şekilde sıralayabiliriz (Martinez-Alier vd., 2010):

- Niceliğin yerine niteliği koyar; büyüklükten ve miktardan çok yaşamın içeriğini önemser.
- Rekabeti değil işbirliğini savunur; toplumsal dayanışmayı ve müşterek çalışmayı başat konuma taşır.
- Büyüme bağımlılığından kurtulmuş bir insanlık tasavvur eder; büyümeyi değil refahı, sosyal adaleti ve sürdürülebilirliği önceleyen hedeflerin benimsenmesi gerektiğine vurgu yapar.

Kısacası, *küçülme* hareketinin kapsama alanı doğal kaynak ve enerji kullanımını azaltmak ile sınırlı değil. Hareket, bunun ötesinde, büyüme odaklı paradigmadan kesin bir kopuş yâni çok daha kapsamlı bir dönüşüm talep ediyor (Akbulut, 2021). Öyle bir dönüşüm ki, iktisadi alanın yeniden siyasallaştırılmasını, daha doğru bir ifade ile toplumun ihtiyaçlarına ve beklentilerine duyarlı hâle getirilmesini temin etmeli.

Peki, *zengin* [kuzey] olsun *fakir* [güney] olsun, bütün ülkeler küçülmeli mi? Daha açık soralım. Toplumun temel ihtiyaçlarını karşılayabilecek ölçüde gelişmiş olmayan ekonomileri küçülmeye zorlamak ne kadar adildir? Elbette, adil değildir. Öncelikli olarak küçülmesi icap eden ülkeler, gezegenin sınırlı kaynaklarını yağmalayıp ve ekolojik dengeleri bozup haddinden fazla büyümüş [zenginleşmiş], dolayısıyla

¹⁴. Şu notu da düşmek gerekiyor. Küçülme hareketinin, ekolojik pencereden bakılarak yapılmış bir kapitalizm eleştirisinden ibaret olduğu söylenemez. Hareketin temsilcilerine göre, kapitalist olsun ya da olmasın, büyümeyi önceleyen iktisadi sistemlerin tamamı sürdürülemezdir; çünkü çevre tahribatı yapmaktadır (Kallis, 2018: 21; Kallis, 2019).

diğerlerini fakirliğe mahkûm etmiş olan ülkelerdir (Hickel, 2020). Kaldı ki, *zengin* ülkelerin [*kuzey*’in] küçülmesi, *fakir* ülkelerin [*güney*’in] büyüyüp zenginleşmek için ihtiyaç duyduğu koşulları olgunlaştıracaktır. Şöyle ki (Kallis vd., 2015):

- *Fakir güney*’in kullanabileceği bir ekolojik alan açılacaktır.
- *Kuzey* kaynaklı talep düşeceği için, *fakir güney*’in doğal kaynaklara ve enerjiye erişimi kolaylaşacaktır.
- *Fakir güney*, *kuzey* için ucuz işgücü ve hammadde deposu olmaktan kurtulup kendi ihtiyaçlarını önceleyen bir ekonomi-politik düzen inşa edebilecektir

Küçülme Yaklaşımına Yönelik Eleştiriler

Küçülme hareketi, gitgide artan bir ilgiyle karşılanıyor olmasına rağmen, akademik düzeyde ciddi eleştirilerin muhatabıdır. Kavramsal çerçevenin etkinliğine ve uygulanabilirliğine ilişkin tereddütler giderilmiş değildir. Nitekim bu tereddütler, biri neoliberal diğeri Marksist pencereden bakılarak yapılan kapsamlı eleştirilerin hareket noktasıdır (Busk, 2023).

Neoliberal Eleştiri: Küçülme Yaklaşımı Bireysel Özgürlükleri Tehdit Ediyor

Neoliberal pencereden bakanlar, küçülme hareketinin *doğal kaynak kullanımını sınırlama* ve *tüketimi azaltma* gibi önerilerini kabul edilemez buluyor. Çünkü bu önerilerin ilkinde devlet piyasanın işleyişine müdahale etmeye çağırılmaktadır, ikincisinde ise bireysel özgürlükler hedef alınmaktadır. Neoliberal düşüncenin temel vurgusunun devletin iktisadi fonksiyonlarının sınırlandırılması ve bireysel girişimciliğe alan açılması olduğu dikkate alınır ise küçülme yaklaşımına dönük olumsuz bakış daha iyi anlaşılacaktır.

Neoliberal odakların eleştirilerini şöyle özetleyebiliriz (De Kadt, 2023; Borowy ve Schmelzer, 2017):

- Küçülme refah düzeyini düşürecektir. Zira refahın ön koşulu büyümedir. Büyümenin yavaşlaması durumunda fakirlik artacaktır, işsizlik yaygınlaşacaktır ve hayat standardı gerileyecektir. Netice itibarıyla gelir [ve servet] eşitsizliği derinlik kazanacaktır. Daha açık bir ifade ile ekonominin küçültülmesinden en fazla zarar görenler düşük gelirli kesimler olacaktır
- Küresel ekonomi-politik düzen, yapısal olarak büyümeye bağımlıdır. Büyümenin temel kaldıraçları ise girişimcilik, Ar-Ge ve teknolojik sıçrama gibi unsurlardır. Küçülme durumunda piyasa teşvikleri zayıflayacağı için, bu tür faaliyetler iktisadi olmaktan çıkacaktır Başka türlü söyleyelim. Teknolojik gelişmenin altyapısı çökecektir.

- Küçülme, küresel eşitsizlikleri artırabilir. Çünkü *zengin kuzey*'in küçülmesi, *fakir güney*'in kalkınma ufkunu karartıp gelir düzeyini düşürecektir. Kaldı ki, *güney*'deki ülkeler *kuzey* ile aradaki mesafeyi kapatmak için büyümek mecburiyetindedir, dolayısıyla küçülme politikası izlemekten imtina edecektir. Yani küçülme hareketinin küresel düzeyde karşılık bulması mümkün olmayacaktır.

Marksist Eleştiri: Küçülme Kapitalist Üretim Biçiminin Ömrünü Uzatır

Öncelikle ifade etmek gerekir ki, Marksist eleştirinin temel vurgusu, küçülme yaklaşımının kapitalist sistemin ömrünü uzatmaya hizmet ettiğidir. Marksistlere göre, çevre krizinin sorumlusu kapitalist sistemdir; daha açık bir ifade ile kapitalist üretim biçiminin sermaye birikimini ve kâr maksimizasyonunu önceleyen doğasıdır (Foster, 2002). Küçülme yanlılarının *üretim araçlarının özel mülkiyeti* ve *emek sömürüsü* gibi olguları paranteze alarak yaptığı ekolojik sürdürülebilirlik tartışması pek anlamlı değildir. Bu tartışma, söz konusu olguları sorgulamadığı için, kapitalist üretim biçimini yeniden üretme çabalarına katkı yapacaktır. *Kaynak kullanımını sınırlandırma* ve *tüketimi azaltma* önerileri hem yetersizdir hem de kapitalist sistem içinde nasıl fiiliyata geçirileceği belirsizdir (Saito, 2017). Bu nedenledir ki, önce kapitalist üretim biçiminin kapsamlı bir eleştirisi yapılmalıdır ve bu üretim biçiminin hangi mekanizmalarının çevresel tahribattan sorumlu olduğu tespit edilmelidir (Chen, 2023).

Aslında, neoliberal odakların söylediği doğrudur: *Ekonominin küçültülmesinden en fazla zararı proletarya görecektir. Daha az üretimin ilk sonucu istihdamın daralmasıdır yani işçi sınıfının gelir düzeyinin ve hayat standardının gerilemesidir*. Bununla birlikte, küçülme yaklaşımı, neoliberallerin yaptığı gibi, bu durumu dikkate almadığı gerekçe gösterilerek çöpe atılmamalıdır. Zâten Marksistler de öyle yapmıyor; küçülme yaklaşımının, kapitalist üretim biçimini dönüştürme perspektifini de içerecek şekilde genişletilmesi gerektiğini söylüyor. Marksistlere göre, kapitalist üretim ilişkileri veri iken, *temel ihtiyaçların karşılanması, çalışma saatlerinin kısaltılması, gelir ve servet eşitsizliğinin azaltılması* gibi “emek-dostu” hedeflere ulaşmak mümkün olmayacaktır; küçülme yaklaşımı işçi sınıfının menfaatlerini önceleyen hoş bir söylem olmanın ötesine geçemeyecektir. Altını çizelim. İktisadi alanı daraltmak, kapitalist üretim biçiminin sömürücü ve kutuplaştırıcı doğasını değiştirmek için yeterli olmayacaktır.

Görülüyor ki, küçülme hareketine dönük *Marksist* eleştiri sınıfsal eşitsizlikler temelinde yükseliyor. Sermaye birikimini önceleyen kapitalist üretim biçiminin gelir eşitsizliğini derinleştirici doğasına yeterince vurgu yapılmadığı (Harvey, 2005); iktisadi alanı daraltmanın toplumun hangi katmanlarını hangi düzeyde

etkileyeceğine ilişkin bir bakış açısı sunulmadığı (Smith, 2016) söyleniyor. Marksistlere göre küçülme yaklaşımı, proletarya için bir tür “ekolojik kemer sıkma” politikasıdır. Zira “kapitalist sistemi burjuvazinin aşırı tüketim tutkusunun şekillendirdiğini” görmezden gelip ya da mahcup serzenişlerle geçiştirip proletaryanın mütevazı tüketim eğilimini aşağı çekmeyi teklif etmektedir.¹⁵ Kaldı ki şunu öngörmek de zor değil. Burjuvazi, küçülme yanlılarının “kendini sınırlama ahlakı” bağlamında söylediklerine pek kulak asmayacaktır; daha az tüketmeye ve daha az sömürmeye yâni daha az baskı yapmaya yanaşmayacaktır (Chambers, 2021).

Yukarıda ifade etmiştik. Neoliberal eleştirinin şöyle bir vurgusu var. *Kuzey’in küçülmesi güney’in kalkınma ufkunu karartacaktır. Kaldı ki, aradaki mesafeyi kapatmak için, güney büyümek zorundadır.* Bu tespit de doğrudur. *Güney*, XVI. yüzyılın başından itibaren, sömürgeci ve emperyalist ilişkiler dayatarak doğal ve beşerî kaynaklarını yağmalayan *kuzey* karşısında iktisadi ve siyasi olarak güçsüzdür. *Kuzey’in* gelişmişlik [refah] düzeyini yakalamak için, bu coğrafyanın ülkelerinin *büyümekten* [tüketimi ve üretimi artırmaktan] yâni daha fazla doğal kaynak ve enerji kullanmaktan başka bir seçenekleri yoktur. Farklı bir şekilde söyleyelim. *Kuzey’le* birlikte küçülme, emperyalist ilişkilerin zeminini güçlendirip küresel gelir eşitsizliğini derinleştirecektir (Âmin, 2010; Hickel, 2020; Smith, 2016).

Ve Diğer Eleştiriler: Küçülme Kararını Kim Verecek

Küçülme hareketine dönük eleştirel bakış, *neoliberal* ve *Marksist* mahfiller ile sınırlı değil. Bir kısmı neoliberal tezlere yakın duran bir kısmı Marksist hassasiyetler ile örtüşen kapsamlı değerlendirmeler var. Her şeyden önce, küçülme yaklaşımının fiiliyata nasıl geçirileceği merak ediliyor. Bir taraftan tüketim dürtüsünü evcilleştirme işinin müşterek [küresel] bir ahlaki uyanışa havale edilmesinin gerçekçi olmadığı belirtiliyor, diğer taraftan da insanları daha az tüketmeye zorlamanın demokratik eğilimler ile ne kadar uyumlu olduğu ve bunun küresel düzeyde nasıl yürütüleceği sorgulanıyor. Büyümeyi durdurma hatta küçülme kararını verecek olan siyasi iradenin teşekkül etmesinin zorluğuna dikkat çekiliyor.

Bu eleştirileri şu şekilde özetleyebiliriz:

- Küçülme, iktisadi alanın daraltılması ile sınırlı değildir; başta siyaset olmak üzere üstyapıyı da önemli ölçüde dönüştürecektir. Bununla birlikte akademik çalışmalarda, küçülmenin bilhassa siyasi boyutunun ihmal edildiği görülüyor. Planlanan küçülme modelinin mevcut siyasi sistemler ile hangi ölçüde

¹⁵. Şöyle de söylenebilir. Küçülme hareketi, “kaynaklar sınırlı olduğu için nüfusun ve tüketimin sınırlandırılması gerektiğine” dikkat çeken *Malthusian* “doğal sınırlar” yaklaşımını referans almaktadır (Chambers, 2021).

uyumlu olduğu, demokratik zeminlere zarar verilmeksizin nasıl hayata geçirileceği, siyasi öznelerin nasıl ikna edileceği gibi hususlar etraflı bir biçimde incelenmelidir (Engler vd., 2024). Kaldı ki, akademik çalışmaların büyüme odaklı paradigmayı ikame edecek alternatif modeller sunduğu da söylenemez. Küçülme hareketinin ufku, büyüme odaklı ekonomi-politik düzeni reddetmekle sınırlıdır. Büyümenin yerine hangi alternatif modelin konacağı ve bu modelin fiiliyata nasıl geçirileceği belirsizdir (Schmelzer, 2016).

■ Küçülme yaklaşımının sahaya inebilmesi için siyasi iradeye ihtiyaç var. Böyle bir siyasi iradenin oluşabilmesi için de kamuoyu desteği gerekiyor. Fakat gerek siyasi özneler gerek üretim kararı verenler yâni burjuvazi, büyümenin geçer akçe olduğu inancını muhafaza etmektedir. İktisadi alanı her sene bir miktar daha büyütmenin kısa dönemli neticesi yâni gelir, istihdam ve refah artışı öyle kolay vazgeçilebilecek şeyler değildir. Ne pahasına olursa olsun büyümek, siyasi ömrü uzatmanın ya da sermaye birikimini sürdürmenin en önemli güvencesi olarak görülüyor. Üstelik, sadece kurumlar değil bireyler de büyümeye bağımlıdır. Çalışan, emekli, tüketici, ev sahibi ve seçmen olarak birey, büyüme sayesinde iâşesini temin ediyor, istihdam güvencesi kazanıyor ve hayat standardını koruyor. Başka türlü söyleyelim. Bireyin geleceği büyüme paradigması tarafından şekillendirilmektedir. Büyüme hem kurumsal hem de bireysel düzeyde öylesine içselleştirilmiştir ki, paradigmanın yanlış ya da sürdürülemez olduğu kanıtlanmasına rağmen, yapılabilecek bir şey yoktur. Büyüme paradigması ve yansımaları, politik bir tercih olmanın ötesine geçerek bir zorunluluk hâline gelmiştir; adeta bir “kilitlenme” söz konusudur (Pesch, 2018).

Sonuç

Görülüyor ki, küçülme yaklaşımının temel gerekçesi, büyüme odaklı paradigmanın ekolojik dengeleri bozarak dünyanın geleceğini tehdit ettiğidir. Ne var ki, önerilen çözümün yâni ekonomiyi küçültmenin bu tehdidi etkisizleştirmeye hangi ölçüde katkı yapacağı son derece muğlaktır. Ayrıca, küçülme yaklaşımını hayata geçirecek bir siyasi iradenin tecelli etmesi kolay olmayacaktır. Zira ekonomi küçültüldüğünde, işsizlik ve yoksulluk gibi sorunların derinleşeceği biliniyor. Nitekim siyasetçilerin bu meseleye dair değerlendirme yapmaktan imtina ettiklerini görüyoruz. Demokrasi ile yönetilen ülkelerde küçülme yaklaşımını alenen destekleyen siyasetçi bulmak hiç de kolay değil. Öte yandan seçmenlerin kahir ekseriyeti meseleden bihaber. Haberdar olanlar ise küçülmenin, meseleyi halledecek donanımda bir seçenek olmadığını düşünüyor.

Aslında mesele, işsizliğin ve yoksulluğun artacak olması kaynaklı endişeden çok daha fazlasını kapsamaktadır. Küçülme yaklaşımı ile kapitalizme ciddi bir itiraz getiriliyor. Sermayenin sonsuz birikimini iktisadi faaliyetlerin yegâne amacı hâline getiren kapitalist sistemin sürdürülebilirliğini artık yitirdiği söyleniyor. Hatırlatalım. Kapitalist sistemin *olmazsa olmazı* sermaye birikimidir. Koşullar olduğu andan itibaren, *kullanım değeri* yaratmak önemsizleşir; üretim faaliyeti, ağırlıklı olarak, *mübadele değeri* yaratmak için yapılır. Başta emek olmak üzere, akla gelebilecek her şey metalaşır yani pazarda alınıp satılan nesnelere dönüşür. Bir taraftan mevcut ihtiyaçlar karşılanırken diğer taraftan da yeni ihtiyaçlar yaratılıp topluma dayatılır. İnsanlar, her defasında daha fazla [hatta ürettiklerinden fazla] tüketmeleri için teşvik edilir. Daha fazla tüketim, daha fazla üretim, daha fazla birikim [yatırım]. Kısacası, kesintisiz *büyüme* yani tüketimin, üretimin ve yatırımın sürekli olarak yukarıya taşınması.

Küçülme, bu sürecin kesintiye uğramasıdır. Bir başka ifade ile küçülme yaklaşımı, kapitalist ya da büyüme bağımlısı olmayan bir ekonomi-politik düzen tahayyülüdür. Bununla birlikte, bu tahayyülün fiiliyata aktarılması neredeyse imkânsızdır. Şöyle ki: Yukarıda ifade ettiğimiz gibi, her şeyden önce, küçülmeyi olumlayıcı bir siyasi irade oluşması gerekiyor. Siyasi iradenin oluşumunda etkili olanlar, sistemden beslenen mülk sahipleridir. Bu öznelere, iktisadi alanın küçültmesi gibi, kapitalist sistemi devre-dışı bırakacak hamlelere asla müsaade etmeyecektir. Sistemin mağdur ettiği geniş kitlelerin [mülksüzlerin] gücü ise devrim yaparak söz konusu tahayyülü gerçekleştirecek kıvamda değildir. Şöyle de söylenebilir. Mülk sahipleri mülksüzlerin iktisadi alandan neşet eden gücünü denetim altında tutabilmektedir. Geriye dönüp bakıldığında, mülk sahiplerinin geçici birtakım tavizler vererek mülksüzleri devrim yapmaktan vazgeçirdiği görülebilir.

Şunu demeye çalışıyoruz. Tüketimi, üretimi ve birikimi aşağı çekip gezegenin geleceğini kurtaracak [ömrünü uzatacak] bir beşerî irade oluşmasını beklemek beyhudedir. *Demokratik siyaset çalışıyor* ve *her şey yerli yerinde duruyor* iken, kapitalist sistemin mağdur ettiği mülksüzler dâhil, insanlar daha az tüketmeye rıza göstermeyecektir; sisteme sıkı sıkıya sarılacaktır. Temel soru şu:

Kapitalizmi tarihin çöplüğüne atıp gezegenin ömrünü uzatmak için insanlar daha az tüketmeye nasıl ikna edilecek?

İki farklı şeyin insanları ikna edebileceğini düşünüyoruz. Birincisi mülksüzlerin güçlü bir devrim yaparak *demokratik siyaseti işlevsizleştirmesidir*. Böyle bir durumda seçmenlerin arzuları, talepleri, ihtiyaçları, beklentileri vs. devre-dışı kalacağı için, küçülmeyi olumlayıcı bir irade oluşabilir. Fakat yukarıda söylediğimiz gibi, sistemden beslenenler, birtakım ödünler vererek devrim girişimlerini bastırabiliyor. Kapitalizmin tarihine baktığımızda bunun örneklerini görebiliyoruz.

İnsanoğlunun daha az tüketmeye rıza göstermesini temin edecek olan bir diğer olgu, deprem ya da salgın hastalık gibi büyük bir afete mâruz kalmaktır; bir başka ifade ile *ber şeyin yerli yerinde olmaktan çıkmasıdır*. Bu duruma örnek olarak, 2020'nin ilk çeyreğinden itibaren yaklaşık üç sene boyunca hayatlarımızı allak-bulan eden COVID-19 pandemisini gösterebiliriz. Elbette şunu eklemek gerekir. Salgın bittikten sonra eski alışkanlıklarımız nüksetti. Her birimiz, daha fazla tüketip kapitalizmi beslemeye ve gezegeni kirletmeye devam ediyoruz.

Extended Summary

The growth-oriented capitalist system is increasingly being debated for its long-term sustainability, mainly due to its disruptive effects on ecological balances. However, following World War II, the notion that capitalist growth is indispensable for human progress became dominant. The degrowth approach is a significant objection to this thesis, offering an alternative imagination of a non-capitalist political-economic order. Nevertheless, the feasibility and societal acceptance of this imagination pose serious challenges.

The period following World War II witnessed significant economic expansion. This phase, which lasted until the 1973 Oil Crisis, is commonly referred to as the "golden age" of capitalism. During this phase, economic growth, capital accumulation, and technological advancements accelerated, yet growth's ecological and social costs became increasingly apparent. For decades, the economic growth paradigm was regarded as the fundamental axis of economic and social development. However, since the 1970s, the natural limits of growth and its adverse effects on social justice have been increasingly questioned. The degrowth approach emerged as an alternative to growth dependency, advocating for reducing economic activities and preserving natural resources as a core political-economic model.

Degrowth should not only be considered an economic transformation model but also a theoretical framework that critiques the growth-dependent capitalist system. The fundamental assertion of this model is that economic growth is not inevitable, and policymakers should restrict economic activities in the interest of ecological sustainability. However, the degrowth movement does not solely advocate for economic contraction but also aims to promote social justice. Moreover, the degrowth approach should not be merely perceived as a model based on limiting economic activities but as a multi-dimensional paradigm encompassing social and political transformation.

This study analyzes the historical development of the growth paradigm and critiques directed at the degrowth approach. Through a literature review, the study evaluates how growth-oriented economic policies have evolved and examines the

challenges faced by the degrowth movement in the wake of the resurgence of the neoliberal paradigm. The findings indicate that while the growth paradigm was rapidly embraced from the 1950s onward, by the 1970s, it began to face severe scrutiny due to increasing ecological concerns and social inequalities. With the rise of neoliberal policies in the 1980s, the growth-oriented economic model regained strength while the degrowth movement weakened. The degrowth approach has been criticized for potentially triggering economic decline, particularly in developing countries, and for struggling to attain societal legitimacy.

The degrowth approach argues that the growth-oriented paradigm threatens the planet's future by disrupting ecological balance. However, the extent to which degrowth can effectively mitigate this threat remains debatable. One of the critical challenges is the establishment of political will to implement degrowth policies. Since economic contraction could lead to rising unemployment and poverty, policymakers tend to approach this issue with caution. In democratic nations, few politicians openly advocate for degrowth, making its practical implementation even more difficult. Furthermore, degrowth is not merely an economic issue but a fundamental critique of the capitalist growth model. The degrowth movement is rooted in the assertion that the capitalist system, which prioritizes capital accumulation, has lost its sustainability.

For policymakers to successfully implement the degrowth approach, they must support it with social policies and economic reforms. Alternative production and consumption models should be developed to ensure that degrowth can be applied to preserve societal well-being. Emphasizing the social justice dimension of the degrowth movement could contribute to its legitimacy. In conclusion, while the degrowth movement highlights the limits and negative impacts of the growth paradigm and proposes an imagination of a non-capitalist political-economic order, its practical realization involves substantial challenges and necessitates profound societal transformation.

Beyanlar

Finansal destek beyanı

Herhangi bir finansal destek beyanı bulunmamaktadır

Çıkar çatışması beyanı

Herhangi bir kişi veya kurumla çıkar çatışması bulunmadığını beyan ederiz.

KAYNAKÇA

- Akbulut, B.** (2021). Degrowth. *Rethinking Marxism*, 33(1), 98-110.
- Amin, S.** (2010). *The law of worldwide value*. New York: Monthly Review Press.
- Aydın, M. K., & Çakmak, E. E.** (2017). Sosyal Devletin Temelleri. *Bilgi*, 34, 1-19.
- Aydın, M. K., & Ak, M. Z.** (2021). Pandemi: Neoliberalizmin Sonu mu? In M. Çalışır & V. İnal (Eds.), *Yeni Bir Çağın Kıyısında: Siyasi, İktisadi ve Mali Açılardan Kovid-19 Pandemisi* (pp. 51-66). Sakarya: Sakarya Üniversitesi Yayınları.
- Başkaya, F.** (1997). Sermayenin Küreselleşmesi veya Neoliberalizmin Vahşeti. *Özgür Üniversite Forumu*, Aralık 1997, 5-24.
- Boratav, K.** (2019). Sermaye Hareketleri ve Türkiye'nin Beş Krizi. *Çalışma ve Toplum*, 2019-1, 311-323.
- Borowy, I., & Schmelzer, M.** (2017). Introduction: The End of Economic Growth in Long-term Perspective. In I. Borowy & M. Schmelzer (Eds.), *History of the Future of Economic Growth* (pp. 1-26). London & New York: Routledge.
- Brenner, R.** (1998). The Economics of Global Turbulence. *New Left Review*, 229, May-June 1998.
- Busk, L. A.** (2023). Degrowth and the Future of Capitalism: A Critical Review of Recent Literature. *Emancipations: A Journal of Critical Social Analysis*, 2(1), 1-14.
- Chambers, C.** (2021). Degrowth: An Environmental Ideology with Good Intentions, Bad Politics. *Liberation School*. <https://www.liberationschool.org/degrowth-a-politics-for-which-class/>
- Chen, Y.** (2023). Degrowth: What's in a Name? Assessing Degrowth's Political Implications. *Monthly Review*, 75(3), 160-170.
- Chomsky, N.** (2000). *Halkın Sirtından Kazanç: Neoliberalizm ve Küresel Düzen* (D. Hakyemez & B. Zeren, Trans.). İstanbul: Om Yayıncılık.
- Dale, G.** (2012). The Growth Paradigm: A Critique. *International Socialism*, 134, 55-88.
- Daly, H. E.** (2007). *Ecological Economics and Sustainable Development*. Northampton, MA: Edward Elgar Publishing.
- De Kadt, M.** (2023). Eco-socialists and Degrowth Advocates Should Work Together. *Capitalism Nature Socialism*, 34(2), 1-7.

- Demaria, F., Schneider, F., Sekulova, F., & Martinez-Alier, J.** (2013). What is Degrowth: From an Activist Slogan to a Social Movement. *Environmental Values*, 22(2), 191-215.
- Engler, J. O., Kretschmer, M. F., Rathgens, J., Ament, J. A., Huth, T., & Von Wehrden, H.** (2024). 15 Years of Degrowth Research: A Systematic Review. *Ecological Economics*, 218, 108-101.
- Foster, J. B.** (2002). *Ecology Against Capitalism*. New York: Monthly Review Press.
- Fressoz, J.-B., & Bonneuil, C.** (2017). Growth Unlimited: The Idea of Infinite Growth from Fossil Capitalism to Green Capitalism. In I. Borowy & M. Schmelzer (Eds.), *History of the Future of Economic Growth: Historical Roots of Current Debates on Sustainable Degrowth* (pp. 52-68). New York: Routledge.
- Georgescu-Roegen, N.** (1971). *The Entropy Law and the Economic Process*. Cambridge: Harvard University Press.
- Grossman, G. M., & Krueger, A. B.** (1995). Economic Growth and the Environment. *Quarterly Journal of Economics*, 110(2), 353-377.
- Harvey, D.** (2005). *A Brief History of Neoliberalism*. London: Oxford University Press.
- Hennen, S.** (2022). Concepts of Justice in the Degrowth Debate. *Berlin School of Economics and Law, Institute for International Political Economy, IPE Working Papers*, 179-2022.
- Heron, K., & Eastwood, L.** (2024). Introduction. Degrowth: Swimming Against the Ideological Tide. In L. Eastwood & K. Heron (Eds.), *De Gruyter Handbook of Degrowth* (pp. 7-20). Berlin & Boston: De Gruyter.
- Hickel, J.** (2020). What Does Degrowth Mean: A Few Points of Clarification. *Globalizations*, 18(7), 1105-1111.
- Hickel, J.** (2021). *Çoğu Karar Azı Zarar: Dünyayı Küçülmek Kurtaracak* (D. Keskin, Trans.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Izdebski, A., Pickett, J., Roberts, N., & Waliszewski, T.** (2016). The Environmental, Archaeological and Historical Evidence for Regional Climatic Changes and their Societal Impacts in the Eastern Mediterranean in Late Antiquity. *Quaternary Science Reviews*, 136, 189-208.
- Jackson, T.** (2009). *Prosperity without Growth*. London: Earthscan.
- Kallis, G.** (2011). In Defense of Degrowth. *Ecological Economics*, 70(5), 873-880.
- Kallis, G.** (2018). *In Defense of Degrowth: Opinions and Manifestos*. Uneven Earth Press.

- Kallis, G.** (2019). Capitalism, Socialism, Degrowth: A Rejoinder. *Capitalism Nature Socialism*, 30(2), 267-273.
- Kallis, G., Demaria, F., & D'Alise, G.** (2015). Introduction: Degrowth. In G. D'Alise, F. Demaria, & G. Kallis (Eds.), *Degrowth: A Vocabulary for A New Era* (pp. 1-18). London & New York: Routledge.
- Kaynar, M. K.** (2021). *Türkiye'nin Lanetlisi Bir Muhalif: Fikret Başkaya ile Sohbetler*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Käyrä, M., & Kuhmonen, I.** (2024). Institutionalizing Degrowth Regime: A Review and Analysis of Degrowth Transition Proposals. *Sustainability Science*, 19, 2135-2150.
- Kazgan, G.** (2016). *Liberalizmden Neoliberalizme: Neoliberalizmin Getirisi ve Götürüsü*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Kuznets, S.** (1955). Economic Growth and Income Inequality. *The American Economic Review*, 45(1), 1-28.
- Macekura, S. J.** (2017). Development and Economic Growth: An Intellectual History. In I. Borowy & M. Schmelzer (Eds.), *History of the Future of Economic Growth: Historical Roots of Current Debates on Sustainable Degrowth* (pp. 110-128). New York: Routledge.
- Macekura, S. J.** (2021). Mismeasuring Progress: A Critique of the Growth Paradigm. *ROAR Magazine*.
<https://www.roarmag.org/articles/mismeasuring-progress/>
- Magdoff, F., & Yates, M. D.** (2010). *Ekonomik Kriz'in ABC'si: Emeğiyle Geçinenlerin Bilmesi Gerekenler* (A. Kırmızıgül, Trans.). Ankara: Epos Yayınları.
- Martínez-Alier, J., Pascual, U., Vivien, F. D., & Zaccai, E.** (2010). Sustainable Degrowth: Mapping the Context, Criticisms and Future Prospects of An Emergent Paradigm. *Ecological Economics*, 69(9), 1741-1747.
- Meadows, D. H., Meadows, D. L., Randers, J., & Behrens, W. W.** (1972). *The Limits to Growth: A Report for the Club of Rome's Project on the Predicament of Mankind*. Universe Books.
- Missemer, A.** (2017). Nicholas Georgescu-Roegen and Degrowth. *The European Journal of the History of Economic Thought*, 24(3), 493-506.
- Pesch, U.** (2018). Paradigms and paradoxes: The futures of growth and degrowth. *International Journal of Sociology and Social Policy*, 38(11-12), 1133-1146.
- Saito, K.** (2017). *Karl Marx's ecosocialism: Capital, nature, and the unfinished critique of political economy*. New York: Monthly Review Press.

- Saito, K.** (2024). *Slow down: The degrowth manifesto*. New York: Astra Publishing House.
- Savin, I., & Van Den Bergh, J.** (2024). Reviewing studies of degrowth: Are claims matched by data, methods, and policy analysis? *Ecological Economics*, 226, 1-41.
- Schmelzer, M.** (2016). *The hegemony of growth: The OECD and the making of the economic growth paradigm*. Cambridge University Press.
- Schneider, F., Kallis, G., & Martinez-Alier, J.** (2010). Crisis or opportunity: Economic degrowth for social equity and ecological sustainability. *Journal of Cleaner Production*, 18(6), 511-518.
- Schumpeter, J. A.** [1942] (1966). *Kapitalizm, sosyalizm ve demokrasi* (T. Akoğlu, Trans.). İstanbul: Varlık Yayınları.
- Smith, R.** (2010). Beyond growth or beyond capitalism. *Real-World Economics Review*, 53, 28-42.
- Smith, R.** (2016). Green capitalism: The god that failed. *Real-World Economics Review*, 74, 19-30.
- Sutter, A. J.** (2017). The birth of 'décroissance' and of the degrowth tradition. *SSRN Scholarly Paper*, ID 3010271. Rochester: Social Science Research Network. <https://doi.org/10.2139/ssrn.3010271>
- Sweezy, P. M.** [1966] (2004). Monopoly capitalism. *Monthly Review*, 56(5), 78-85.
- UN.** (2022). Delivering on the vision of the 1972 Stockholm Declaration and achieving the 2030 Agenda for Sustainable Development. United Nations Environment Management Group. https://unemg.org/wp-content/uploads/2022/06/UNEP_EMG_Delivering-on-the-vision-of-the-1972-Stockholm-Declaration-Rev3.pdf
- Wallerstein, I.** (1993). *Jeopolitik ve jeokültür* (M. Özel, Trans.). İstanbul: İz Yayıncılık.
- Webber, M. J., & Rigby, D. L.** (1996). *The golden age illusion: Rethinking postwar capitalism*. New York: Guilford Press.
- Weiss, M., & Cattaneo, C.** (2017). Degrowth: Taking stock and reviewing an emerging academic paradigm. *Ecological Economics*, 137, 220-230.
- Yeşilyurt-Gündüz, Z.** (2022). Yeni şeyler söylemek lazım: 'Ekonomik büyüme' fetişine karşı 'küçülmek iyidir'. *İktisat ve Toplum*, 143, 10-17.

